

На правах рукописи

Керим Велиуллах оглы Незери Бега

**ПРОБЛЕМА СЕМАНТИКИ
В ПОРОЖДАЮЩЕЙ ГРАММАТИКЕ**

5704.01. – Теория языка

АВТОРЕФЕРАТ

Диссертация на соискание научной степени
доктора философии по филологии

БАКУ – 2013

Əlyazması hüququnda

Kərim Vəliollah oğlu Nəzəri Bəqa

**TÖRƏDİCİ QRAMMATİKADA
SEMANTİKA PROBLEMİ**

5704.01 – Dil nəzəriyyəsi

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim
edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Baku – 2013

Ali Attestasiya Komissiyası
Daxil olma № 212.02/07
23.05.2013 il

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Əbülfəz Əjdər oğlu Rəcəbli
filologiya elmləri doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: İsmayıl Oruc oğlu Məmmədli
filologiya elmləri doktoru, professor

Ramilə Fərman qızı Hüseynova
filologiya elmləri namizədi, dosent

Aparıcı müəssisə: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Azərbaycan dilçiliyi kafedrası

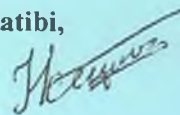
Müdafiə « 9 » aprel 2013-cü il saat
12 -da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İ.Nəsimi adına
Dilçilik İnstitutu nəzdində filologiya elmləri doktoru və filologiya
üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dis-
sertasiyaların müdafiəsini keçirən (D.01.141) Dissertasiya Şurasının
iclasında olacaqdır.

Ünvan: AZ 1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 31, V
mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi
Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat « 27 » fevral 2013-cü il tarixdə gön-
dərilmişdir.

**Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya elmləri doktoru**

N.F.Seyidəliyev

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. XX yüzilliyin 50-ci illərində transfor-
masion-törədici qrammatika adı ilə tanınan dilçilik məktəbi Noam
Xomskinin əsərləri sayəsində geniş şəkildə tanındı və məşhurlaşdı.
Xomski dilin sintaktik əsasını – dərin strukturu postulat kimi qəbul
etdi. Transformasion-törədici qrammatikanın son nəticəsi səthi
strukturdur ki, bu, sözlər əlavə edildikdən və tələffüzdən sonra dilin
faktiki cümləsinə çevrilir. Bütün dillər eyni dərin struktura malik olsa
da, onlar bir-birindən səthi struktura görə fərqlənir. Transformasion-
törədici qrammatikada mühüm bir fərq dil qabiliyyəti və ya kom-
petensiyası (dil sisteminə şüuraltı nəzarət) ilə dilin işlədilməsi (danı-
şanın dildən faktiki istifadəsi) arasında fərqin olmasıdır. Transfor-
masion-törədici qrammatika sahəsində ilk əsər sintaksis üzrə yerinə
yetirilsə də, sonrakı araşdırmalarda bu nəzəriyyə dilin fonoloji və
semantik komponentlərinə şamil edilmişdir.

Bununla belə, müasir dilçilikdə, xüsusilə, son bir neçə il ərzin-
də ayrı-ayrı dillər üçün eksplisit törədici qrammatikalar yaratmaq və
onların ardıcılığını tədqiq etmək sahəsində obyektiv və ciddi cəhdlər
göstərilmişdir. Törədici qrammatika nəzəriyyəsinin düzgün şəkildə
xülasə edilməsinə dair və daha intensiv araşdırılmış dillərin düzgün
təsvirinin verilməsinə aid əhəmiyyətli tədqiqatlar da aparılmışdır.

Dilçilik nəzəriyyəsi, yaxud mövzumuzla bağlı ingilis dilinin
qrammatikasına aid hazırda irəli sürülə bilən təkliflərin ilkin xarakteri
bu sahədə çalışan istənilən şəxs üçün aydın olmalıdır. Hələ də fərz
edilir ki, bəzi obyektiv və mahiyyət səciyyəli nəticələr meydana
çıxmaqdadır və davamlı şəkildə dəstəklənməkdədir. Xüsusi olaraq,
istənilən empirik baxımdan adekvat törədici qrammatikada qram-
matik transformasiyaların mərkəzi rolu, fikrimcə, kifayət qədər möh-
kəm şəkildə müəyyənləşdirilməlidir, halbuki transformasion qram-
matika nəzəriyyəsinin məxsusi forması ilə əlaqədar bir sıra suallar
hələ də açıq qalmaqdadır. Bütün bunlar müdafiəyə təqdim edilən
dissertasiya işinin aktuallıq kəsb etdiyini göstərir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Son dörd onillikdə dilçiliyin
sintaksis və fonetika sahələri diqqətə layiq inkişaf mərhələsi keç-
mişdir. Bunun əksinə olaraq, nəzəri dilçilikdə semantika lazımı şəkil-
də araşdırılmamışdır. Semantikanın sintaksis və fonetikadan daha az
inkişaf etməsi onun xüsusi təbiəti ilə əlaqədardır. Semantika danı-

şanların zehmində tamamilən qərarlaşmışdır, onu əldə etmək və şərh etmək bir o qədər də sadə deyildir. Ona görə də 1950-ci illərdə semantika dilçilərin diqqətindən kənar qalmışdır. Lakin 60-cı onilliyin ilk illərindən semantikaya daha çox diqqət ayrıldı, nəticədə semantika haqqında bir neçə nəzəriyyə irəli sürüldü. Semantika haqqında nəzəriyyələr dilin strukturu və funksiyasının, dilin tədqiqində tətbiq edilən xüsusi üsulların az-çox fərqli şəkildə təqdim edilməsi ilə nəticələnmişdir.

Bu dissertasiya işində semantikaya əsaslanan nəzəriyyələrin son dörd onillikdə genişlənməsi, eləcə də onların bir-birinə münasibəti və təsiri araşdırılır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Transformasion-törədici qrammatika nəzəriyyəsi Noam Xomski (Noam Chomsky), xüsusən onun «Sintaktik strukturlar» adlı əsəri və Xomskinin müəllimi Zelliq Hərrisn adı ilə bağlıdır.

Törədici qrammatika dildə mümkün olan, qrammatik cəhətdən düzgün qurulmuş cümlələrin sonsuz sayını yarada bilən qaydaları müəyyən etməyə xidmət edir. O, minimal səslərin biheviarist təhlilinə deyil, dilin əsasında dərin strukturun durması və bütün dillərin əsasında eyni dərin strukturun durması ilə bağlı rəşional fərziyyəyə söykənir.

Transformasion qrammatika cümlə üzvləri arasında əlaqələri idarə edən qaydaları (transformasiyaları) belə bir fərziyyə əsasında müəyyən etməyə çalışır ki, söz sırası kimi aspektlərin altında baza struktur mövcuddur. İşin elmi yeniliyi ondadır ki, məhz bu dissertasiyada transformasion-törədici qrammatikanın inkişafı tam şəkildə əhatə edilir, müasir dilçilik fikri əsasında qiymətləndirilir və əməli nəticələr çıxarılır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Qrammatikadan transformasion-törədici model dərin strukturdan səthi struktura qədər transformasiyalar dəsti vasitəsilə mənəni sintaksis və fonetika ilə əlaqələndirir. Xomskinin standart nəzəriyyəsi, daha sonra genişlənməmiş standart nəzəriyyəsi belə bir fikrə əsaslanır ki, cümlənin dərin strukturu və həmin strukturda istifadə olunan sözlərin (leksik vahidlərin) mənaları cümlənin ümumi mənəsini təşkil edir. Dərin struktur səviyyəsində leksik vahidlər sintaktik formalara «seçim məhdudiyətləri»nin tətbiqi, subyekt və obyekt kimi anlayışların identifikasiyası ilə daxil edilir. Məhdudiyətlər həm də dərin struktur səviyyəsində başqa qrammatik vahidlərə münasibətdə müəyyən qrammatik vahidlərin

seçilməsi ilə əlaqədar olaraq yerləşdirilir.

Bəzi leksik vahidlərdəki semantik informasiya onların cümlədəki rolunu müəyyənləşdirir. Vahidlərin seçilməsi ilə bağlı qaydalara dair biliklə bərabər, hər bir leksik vahidin xüsusi keyfiyyətləri lüğətdə və ya hər bir daşıyıcının yiyələndiyi dilin leksikasında təqdim edilir. Bütün bunların öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi işin nəzəri əhəmiyyəti ilə bağlıdır.

Bu tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ilə bağlı olaraq deyə bilərik ki, hazırda İranda bütün orta məktəblərdə fars dili və ədəbiyyatı üzrə kitablar transformasion-törədici qrammatikaya uyğun olaraq yazılmışdır.

Tədqiqatın obyektı və metodu. Dilçilikdə semantika məsələsi, transformasion-törədici qrammatika və bu əsasda yaranmış nəzəriyyələr, fars dilinin konkret dil materiallarının transformasion qrammatika baxımından təhlili. Bu tədqiqatda təsviri və müqayisəli metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın mənbələri. Dissertasiyanın yazılışında ingilis və fars dilində olan müxtəlif kitablardan, məqalə, jurnal, dərslik, lüğət və internet məqalələrindən istifadə olunmuşdur.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Semantika üçün hər şeydən əvvəl iki anlayış – leksikon və semantika arasında fərq müəyyən edilməlidir.

2. Strukturalizm ilkin mərhələlərində induktiv metoda, transformasion-törədici qrammatikada isə deduktiv yanaşmaya üstünlük verilir. Törədici qrammatika məhdud formada cümlələrin sonsuz sayını yaratmağa imkan verir. Strukturalizmin ilkin mərhələsində formaya, törədici qrammatikada isə cümlənin yaradılmasında forma və mənə arasındakı əlaqəyə üstünlük verilir.

3. Katz və Fodor nəzəriyyəsi qrammatika sahəsində ilkin semasioloji nəzəriyyə hesab edilə bilər. Bu nəzəriyyə sonralar Katz və Postal nəzəriyyəsi ilə genişləndiriləcək dil təsviri haqqında vahid nəzəriyyəyə çevrilmişdir. Katz, Postal və Fodor nəzəriyyəsinə görə hər bir cümlənin strukturu onun sintaktik strukturu kimi qaydaların nəticəsində müəyyənləşir. Hər bir semasioloji tərkib digər semasioloji tərkibə birləşərək daha geniş bir mənə əmələ gətirir. Başqa bir tərəfdən isə hər bir cümləni xüsusi mənəda işlətmək ixtiyari deyil, əksinə cümlənin sintaktik strukturu söz ünsürlərinə bağlıdır.

4. Törədici qrammatika dilin sintaktik vahid kimi istənilən cümləyə semantik məzmun verir, xüsusi qrammatik mexanizmlər

vasitəsilə iki müvafiq hissə arasında əlaqələri göstərir.

5. Katz-Postal nəzəriyyəsinə görə sintaktik komponentdə bazanın yaratdığı sintaktik dərin strukturlar cümlələrin semantik izahı üçün lazım olan bütün məlumatları əhatə edir.

6. Törədici semantikada sintaktik dərin strukturla semantik tədqiqat arasında heç bir fərq qoyulmur.

7. Genişlənmiş standart nəzəriyyə bu dissertasiyada nəzərdən keçirilən son semantik nəzəriyyədir. Xomskinin fikrinə görə bəzi transformasiyalar cümlələrin mənasına təsir göstərir. Buna görə transformasiyalar semantik komponentə daxil olan məlumat kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya Bakı Dövlət Universitetinin ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Dissertasiya ilə bağlı onun məzmununu əhatə edən 30 elmi məqalə və tezis dərc edilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya işi işin ümumi səciyyəsi, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş elmi ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın «İşin ümumi səciyyəsi» bölməsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, obyekt və metodu və mənbələri əsaslandırılır, işin aprobasiyası və quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın I fəslə «Semantika» adlanır. Bu fəsildə müxtəlif başlıq və yarımbaşlıqlar altında əsas semantik anlayışlar izah edilir.

1.1. Terminin definisiyası. Semantika geniş və dar mənada başa düşülə bilər. Geniş mənada semantikada dil ifadələrinin mənalı öyrənilir. Dar mənada semantikada kontekst xüsusiyyətləri, dildən istifadə şərtləri, danışanın məqsədləri kimi pragmatik faktorların təsirini nəzərə almadan dil ifadələrinin mənalı öyrənilir.

1.2. «Semantika» termininin tarixi. Semantika termini dilçiliyə 1892-ci ildə Breal tərəfindən gətirilmişdir. Sonralar linqvistikada transformasiya qrammatika nəzəriyyəsinin bir budağı linqvistik mənada mənadan rolunun yenidən vurğulanmışdır. Corc Lakof tərəfindən inkişaf etdirilən bu yeni nəzəriyyə törədici semantika adlandırılır.

1.3. Semantik vahidlər: morfem və leksem. Mənaya belə yanaşma zamanı dilin semantik vahidləri müəyyən edilməli, onlar kom-

binator və kontrastiv cəhətlərə görə təsvir edilməlidir. Sözlər və ya leksemlər dilin ən kiçik semantik vahidləri deyil, mənalı kiçik vahidlər morfemlər adlanır. Kök morfemlər bir sıra dillərdə müstəqil morfem kimi sözə bərabər olur. Qeyri-sərbəst (şəkilçi) morfemlər ya yeni söz yaradılmasına, ya da sözlərin qrammatik formalarının dəyişməsinə xidmət edir.

1.4. Mənanın mənalı. C.K.Oqden və İ.A.Riçardsın «Mənanın mənası» kitabında mean/meaning sözünün 16 müxtəlif mənası verilir. Sözlərin və cümlələrin gündəlik danışmaq qitnasituasiyasında və yazıda məna ifadə etmə üsulunun öyrənilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

1.5. Mənanın üç konsepsiyası. Sözlər→əşyalar. Sözlər əşyaları işarə edir, yaxud onları adlandırır. Lakin çoxlu sayda sözlər də vardır ki, burada sözün nəyə istinad etdiyini görmək mümkün deyildir. Buna görə də bu məsələyə sözlər, anlayışlar və əşyaların münasibəti kimi baxmaq lazımdır. Simvol-fikir-referent əlaqəsində ən mühüm çatışmayan cəhət «anlayış»ların müəyyən edilməsində yaranan çətinliyin dəf edilə bilməməsidir. Heç bir zamanət yoxdur ki, table (masa) sözünü tələffüz edərkən bir nəfərin ağına gələcək anlayış başqasının ağına gələn anlayışla eynilik təşkil edəcəkdir. L.Blumfeld «Dil» əsərində məna anlayışına behaviorist baxımdan aydınlıq gətirir: məna sadəcə nitqin istifadə olduğu situasiyanın öyrənilməsi nəticəsində əldə edilə bilər. Bir kəsin danışmasına (r) səbəb olmuş stimuly (S), bir nitqdən (s) yaranmış cavab (R).

1.6. Konseptual və assosiativ məna. Sözlərin mənalı tədqiq edilərkən əsasən onların konseptual mənası səciyyələndirilir, assosiativ məna isə bizi o qədər də maraqlandırmır. Bununla belə, müxtəlif şəxslər sözə müxtəlif assosiasiya və ya konnotasiyalar əlavə edə bilərlər. Belə assosiasiyalar şəxslərdən asılı olaraq fərqlənə bilər və bunlara konseptual mənadan tərkib hissəsi kimi baxıla bilməz.

1.7. Məna postulatları və semantik komponentlər. Dillərin semantik təhlilinə yanaşmalar belə bir fikrə əsaslanır ki, leksik vahidlərin mənası təhlilənməz deyil. Bu fikir məna postulatları və semantik komponentlər vasitəsi ilə müəyyən edilir.

1.8. Semantik əlaqələr. Əgər sözün birdən çox semantik kompleksi varsa, bu söz semantik cəhətdən çoxmənalı hesab edilir.

Müxtəlif cür səslənən, lakin eyni, yaxud yaxın mənaya malik olan sözlər sinonim, əks mənadan bildirən sözlər isə antonim adlanır.

Hiponimiya mənanı özünə daxil etmədir. Çoxmənalılıq sözün (morfemin) bir neçə, məna verməsi, omonimlik isə iki və daha artıq sözün (morfemin) eyni formaya malik olması hallarını nəzərdə tutur. Omoqraflar isə eyni cür yazılır, lakin müxtəlif şəkildə tələffüz edilir. Uyuşmazlıq, yaxud mənanın istisnası özünü o zaman göstərir ki, leksik vahidlərin tərkibindəki cəhətlərdən ən azı biri digər sözlə ziddiyyət təşkil etsin. Məsələn, «woman» - «child».

Metonimiya müxtəlif münasibətlərə – daşıyıcı-tərkib, bütöv-hissə, təmsilçi-simvol kimi əlaqələrə əsaslanır. Bəzən bir sıra ifadələrin mənası kontekst, bilgi forması, sətiraltı məna əsasında anlaşılır. Sözlərin birləşməsi və əlaqəsi müəyyən qanunauyğunluğa əsaslanır. Son illərdə sözlərin birgə işlənməsi və birgə işlənmə tezliyinin öyrənilməsinə korpus dilçilikdə böyük maraq yaranmışdır.

1.9. Semantik rollar. Semantik rollar dedikdə, sözlərin cümlələrdə ifadə olunan situasiyalarda yerinə yetirdiyi rollar nəzərdə tutulur. **The boy kicked the ball** (Oğlan topu vurdu – *Pesər tup ra şut zad*) cümləsində **The boy** ad qrupu tərəfindən yerinə yetirilən bir rol formal olaraq agens kimi tanınır. Hərəkətə cəlb olunan və ya üzərində hərəkət icra olunan, təsirə məruz qalan obyekt kimi **the ball** birləşməsinin rolu isə tema (bəzən «pasiens») adlandırılır. Əgər hərəkəti icra etmək üçün agens başqa bir obyektədən istifadə edərsə, bu obyekt alət rolunu yerinə yetirir. Əgər ad qrupu hissə, qavrayışa və statusa malik insan kimi varlıqları göstərmək üçün istifadə olunursa, o, təcrübəçi rolunu yerinə yetirir. Obyektin harada olması (stolun üstündə, otaqda) **Yer** rolunu yerinə yetirir. «**Biz Çikaqodan Yeni Orleana getdik**» cümləsində obyektin haradan (**Çikaqodan**) hərəkətə başlaması **Mənbə**, haraya (Yeni Orleana) hərəkət etməsi **Məqsəddir**.

1.10. Semantik rollara görə fel sinifləri. Fellərin mənasının bir hissəsi onlarla birgə cümlədə işlənen və onları tamamlayan isimlərin semantik rolu ilə əlaqədardır. Bu baxımdan dissertasiyada ingilis fellərinin beş növü verilmişdir:

1.11. Qrammatik əlaqə və semantik rollar. Qrammatik əlaqələrə mübtədə, tamamlıq və önlüklü tamamlıq daxildir. Semantik rollardan fərqli olaraq bunlar isim və felin mənasına deyil, cümlə strukturuna əsaslanan, formal və ya qrammatik əlaqələrdir. Qrammatik əlaqələr və rollar ən azı üç cəhətdən fərqlidir: 1) onların formal və struktur təbiəti; 2) onların parafrazda sabitliyi; 3) dildə onların ifadə vasitələri.

1.12. Parafrazlar və semantik rollar. Parafrazlar əlaqəyə gir-

dikləri isimlərin semantik rollarına əsasən müxtəlif növ fellərin iştirak etdiyi cümlələrlə işlənə bilər. Bu baxımdan dissertasiya ingilis dilinin nümunəsi fərqləndirilir:

- səbəb (agens) və pasiens ilə işlənen fellər;
- vəziyyət fellərinin dəyişməsi;
- agens, pasiens və recipientlə işlənen fellər;
- mənbə və məqsəd ilə işlənen fellər;
- agens=pasiens ilə işlənen fellər.

1.13. Semantik sahə nəzəriyyəsi. Bu nəzəriyyəyə görə dilin lüğət tərkibi sadəcə olaraq müstəqil vahidlərin siyahısı deyil, o həm də sözlərin qarşılıqlı əlaqədə olduğu və bir-birini müəyyənləşdirdiyi sahələr üzrə təşkil olunmuşdur.

1.14. Diskursun mənası. Mürəkkəb fikirləri ifadə etmək üçün cümlələrin birləşdirilməsi lazım gəlir. Bu daha böyük linqvistik vahidlər diskurs adlanır. Diskurs təhlilinə üslub, uyğunluq, koheziv, ritorik qüvvə, tema/alt-tema strukturu, yazılı və şifahi diskurs arasındakı fərqlər və s. daxildir.

1.15. Qraysın danışıq implikasiyası. Bu nəzəriyyəyə iki əsas implikasiya növü daxildir: danışıq implikasiyası və konvensional implikasiya. Dissertasiyada söhbət daha mühüm olan danışıq implikasiyasından gedir. Qraysın fikrincə, danışıqda kommunikativ sözləmlər və mübadilə ümumi əməkdaşlıq prinsiplərinə uyğun gəlir.¹ Dissertasiyada kooperativ prinsipi, keyfiyyət prinsipi, informativlik prinsipi, relyasiya prinsipi və tərz prinsipi haqqında məlumat verilir.

1.16. Anafora. Biz yeni obyektləri (a puppy) təqdim etmək və onlara istinad etmək (**the puppy, it**) arasında fərqləndirmə aparırıq. Anafora artıq təqdim olunmuş obyektə sonradan istinad kimi müəyyən edilə bilər. Anaforadan əsasən mətnlərdə istinadı təmin etmək üçün istifadə edirik.

1.17. Praqmatika. Cümlələrin informasiyanı ötürməsinə kontekstin təsirini ümumi şəkildə öyrənən sahə praqmatika adlanır. Praqmatika semantika sahəsindən və ya işarələrin öyrənilməsindən törənmişdir. Praqmatika «işarələr və onları istifadə edənlər arasında münasibət» anlamını ifadə edir.

1.18. Nitq aktları. Söyləmin mənası ilə əlaqədar digər məsələlərə nitq aktı nəzəriyyəsində müraciət olunur. Fərdi şəxslər tərə-

¹ Bax: Grice H.P. Topic and Conversation, 1975, p. 100.

findən həyata keçirilən nitq aktlarının sayı minlərlədir. Nitq aktı nəzəriyyəsi bir çox semantika mütəxəssislərinin implisit fərziyyələri ilə ziddiyyət təşkil etsə də, Austinin «dünyanın təsviri söyləmin yeganə funksiyası deyil» müşahidəsinə əsaslanır. Bu, çoxluq arasında bir funksiya – **aktın** bir növüdür ki, tələffüz yolu ilə həyata keçirilə bilər. Digər növlərə promising (vədetmə), naming (adlandırma) və marrying (evlənmək) daxildir. Nitq aktlarının funksiyaları həm markalanmış (eksplisit), həm də markalanmamış (implisit) ola bilər.

1.19. Presuppozisiyalar. Danışan tez-tez real dünya haqqında implisit fərziyyələr söyləyir. Söyləmin mənasının asılı ola bildiyi bu fərziyyələrə bəzi dilçilər presuppozisiya deyirlər.

1.20. Deiksis. Deiktik yunan mənşəli olub, göstərmək, işarə etmək mənasını verir. Deiktik terminlər göstəricilər kimi söyləmə kontekstinə müəyyən əlaqə əsasında öz referentlərini müəyyən edir. Bununla onlar şəxslərə, əşyalara verilmiş adlardan fərqlidir və nisbətə olduğu obyektləri təsvir etməklə aid olan müəyyən təsvirlərdən (the+noun) fərqlidir.

Dissertasiyanın II fəslə «**Tərədici qrammatika**» adlanır.

2.1. Transformasiya-tərədici qrammatika (TTQ) nədir? Transformasiya-tərədici qrammatika nəzəriyyəsinin əsası görkəmli Amerika dilçisi N.Xomskinin «Sintaktik strukturlar»¹ və «Sintaksis nəzəriyyəsinin aspektləri»² kitablarında qoyulmuşdur. Strukturalistlər əvvəllər konkret dil materialı ilə çərçivələnir, induktiv yanaşma ilə müəyyən korpusun (mətnlərin) verdiyi məlumatları təhlil edirdi. N.Xomski deduktiv yanaşmanı əsas götürür. Onun tərədici qrammatikası məhdud sayda formadan sonsuz sayda cümlələrin yaradılmasını izah etməyə əsaslanır.

Strukturalizm formanı nəzərə alır, lakin TTQ həm qrammatik, həm də mənalı olan cümlələrin yaranmasında forma və məna arasında əlaqəni həlledici hesab edir.

Transformasiya-tərədici qrammatika nəzəriyyəsinə daxildir:

Standart nəzəriyyə (SN)

Genişlənmiş standart nəzəriyyə (GSN) (İnterpretativ semantika)

Prinsiplər və parametrlər nəzəriyyəsi (PP), bura İdarə və əlaqələndirmə nəzəriyyəsi (İƏN) və Minimalist proqram (MP) daxildir.

Relasional qrammatika (RQ)

¹ Chomsky N. Syntactic Structures: Mouton, 1937.

² Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax, 1965.

Leksik-funksional qrammatika (LFQ)

Ümumiləşmiş söyləmə struktur qrammatikası (ÜSSQ)

Əsas söyləmə struktur qrammatikası (ƏSSQ)

2.1.1. Standart nəzəriyyə. İlk bütöv tərədici-transformasiya model standart nəzəriyyə kimi tanınır. Bu modelə səthi və dərin strukturlar, kompleksiya və istifadə kimi dilin bütün komponentləri daxildir. Standart modelə dilin morfoloji komponenti olan leksikon daxildir. Leksikonda leksik vahidlərin tələffüzü (fonologiya), onların sintaktik kateqoriyaları və subkateqoriyaları (sintaksis) və onların mənalı (semantika) haqqında informasiya mövcuddur. Buraya həmçinin sözyaratma qaydaları, leksik vahidləri əlavə etmə qaydaları və ciddi subkateqoriyaların çərçivəsi daxildir.

2.1.2. Genişlənmiş standart nəzəriyyə (GSN) (İnterpretativ semantika). Standart nəzəriyyə sonradan genişlənmiş standart nəzəriyyə ilə əvəz edilir. Bu nəzəriyyəyə əsasən dərin və səthi strukturların hər ikisi cümlənin mənasını müəyyən edir.¹

2.1.3. İdarə və əlaqələndirmə nəzəriyyəsinin (İƏN) və Minimalist proqramın (MP) daxil olduğu prinsiplər və parametrlər nəzəriyyəsi (PP).

PP yanaşmasına görə erkən tərədici qrammatikaya daxil olan ənənənin əsas ideyaları prinsipcə düzgün ifadə olunmamışdır.

PP yanaşmasına görə taksonomik artifaktlar istisna olunmaqla dillərin heç bir şeydə yazılı, oxşar məna kimi qaydaları və nəzəri cəhətdən mühüm qrammatik konstruksiyaları yoxdur. Universal prinsiplər vardır. Hər bir dil üçün qavrama sistemi hesablayıcı sistem (HS) və leksikondan ibarətdir. Leksikon HS-in seçdiyi ünsürləri müəyyən edir. PP yanaşmasının daxilində tipologiya və dil dəyişkənliyi problemləri əvvəlkinə nisbətən başqa formada təzahür edir.

Müasir linqvistik ənənədə İdarə və əlaqələndirmə nəzəriyyəsi adlanan nəzəriyyədə Xomski bəzi köklü dəyişikliklər edir.²

Standart nəzəriyyə ilə İdarə-əlaqələndirmə nəzəriyyəsi arasında əsas fərq ondan ibarətdir ki, standart nəzəriyyədə semantik komponentin qaydaları səthi strukturda, yaxud İƏ çərçivəsində S-struktura xüsusi təsir göstərir.

Standart nəzəriyyədəki dərin struktur İƏ-dəki D-strukturuna uyğun gəlir.

¹ Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax, 1965, p 35.

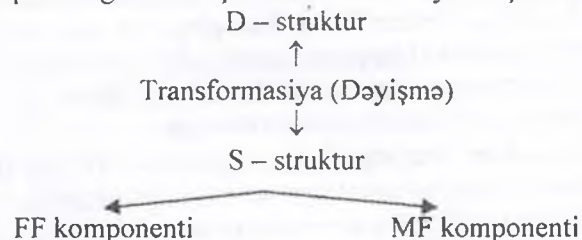
² Chomsky N. Linguistic Theory, 1966, p 54.

S – strukturlar transformasiya qaydalarının D – strukturlarına tətbiqinin məhsuludur. Yəni:

D – strukturlar ← Transformasiyalar → S – strukturları

D – strukturu transformasiyalar vasitəsilə S – strukturu ilə əlaqələnir.

Fonetik Forma (FF) və Məntiqi Forma (MF) komponentləri aşağıdakı diaqramda göstərilmiş S – strukturları aydınlaşdırır.

Bu baxımdan dissertasiyada X-bar nəzəriyyəsi; Teta nəzəriyyəsi; Alfa hərəkət və əlaqə nəzəriyyəsi; Hal nəzəriyyəsi, Əlaqələndirmə nəzəriyyəsi haqqında ətraflı məlumat verilir.

2.1.4. Relasional qrammatika (RQ). D.M.Perlmutter, P.M.Postal və D.E.Conson tərəfindən universal qrammatika modeli transformasion qrammatikanın alternativini kimi irəli sürülür. Relasional qrammatikanın nümayəndələrinin fikrinə görə qrammatik əlaqələr təbii dillərin sintaksisində əsas rol oynayır. Bu, relasional qrammatikanı qrammatik əlaqələrin müəyyən edilməsi və sintaktik qaydalar üçün konstituent struktur anlayışlarını istifadə edən universal qrammatikadan fərqləndirir. Relasional qrammatikanın iki əsas fərziyyəsi universal qrammatikaya qarşı qoyulur: a) qrammatik əlaqələrin primitivliyi gələcəkdə təyin edilə bilməz; b) universal hadisənin təsvirinə uyğun gəlməyən sintaktikanın tərkib strukturunun terminlərlə ifadə olunması.

2.1.5. Leksik-funksional qrammatika (LFQ). Leksik-funksional qrammatika mübtədə, vasitəli və vasitəsiz tamamlıqlar kimi qrammatik əlaqələrə böyük məna verir və onları universal qrammatik funksiyalar sinfində birləşdirir. LFQ fraza struktur qaydalarından törənmiş iki struktur növünü fərqləndirir: düzəltmə struktur və funksional struktur. LFQ-nin sözlər struktur qaydaları yeni strukturlar yaradır. Bu strukturlar üç tələbə cavab verməlidir:

a) funksional vahidlik prinsipi göstərir ki, funksional struk-

turdakı hər bir atribut yalnız bir qiymət daşıya bilər;

b) funksional tamlıq prinsipi göstərir ki, funksional struktur onun xəbərinin daşdığı bütün funksiyaları daşdığı halda lokal olaraq təmdir;

c) funksional uzlaşma prinsipi göstərir ki, funksional strukturun hər bir altstrukturunda bütün idarə oluna bilən qrammatik funksiyalar altstruktur vasitəsi ilə idarə olunur.

2.1.6. Ümumiləşdirilmiş sözlər struktur qrammatikası (ÜSSQ). Unifikasiya qrammatikası sinfindən olan törədici qrammatika nəzəriyyəsidir. ÜSSQ-nin sözlər struktur qaydaları X-bar nəzəriyyəsinə uyğun gəlir. Transformasion qrammatikada transformasiyalar vasitəsi ilə təsvir olunan sintaktik requlyarlıqların çoxu ÜSSQ-də digər sözlənən struktur qaydalarından yeni sözlər struktur qaydaları törədən metaqaydalar vasitəsi ilə təqdim olunur.

2.1.7. Əsas sözlər struktur qrammatikası (ƏSSQ). Unifikasiya qrammatikası ailəsindən törədici qrammatika nəzəriyyəsidir. Ümumiləşdirilmiş sözlər struktur qrammatikası, funksional unifikasiya qrammatikası və PATR formalizminin ünsürlərini birləşdirir. ƏSSQ unifikasiya qrammatikasının müfəssəl təsviredici alətlərindən istifadə edir. ƏSSQ-də bütün linqvistik ünsürlər Sössürün «işarələr» adlanan xüsusiyyət strukturları vasitəsi ilə təqdim olunur. Ümumiləşdirilmiş sözlər struktur qrammatikasından fərqli olaraq, ƏSSQ daha çox leksikləşdirilmişdir.

2.2. Törədici qrammatikanın təşkili. Törədici qrammatika təkrar-təkrar törətmək və çoxlu sayda strukturlar yaratmaq qabiliyyətinə malik qaydalar sistemi törədici qrammatikanın üç əsas komponenti kimi təhlil oluna bilər: sintaktik, fonoloji və semantik komponentlər. Qrammatikanın semantik komponenti hər bir cümlə üçün onun fonetik izahatını təyin edən dərin struktur və səthi strukturunu təyin etməlidir.

Bunlardan birincisi semantik komponent, ikincisi isə fonoloji komponent vasitəsi ilə şərh olunur.

2.3. Koqnitiv kod nəzəriyyəsi və törədici-transformasion qrammatika. XX yüzilliyin 60-cı illərində struktur dilçilik öz yerini transformasiyaya verəndə davranış psixologiyasının yeni koqnitiv kod nəzəriyyəsi ilə əvəzlənməsi zəruriyyəti yaranır. Koqnitiv kod təlim nəzəriyyəsində təfəkkürə düşünmə prosesinin aktiv aparıcı qüvvəsi kimi baxılır, mənalı öyrənmə mexaniki öyrənməyə qarşı qoyulur.

2.4. Qrammatika nəzəriyyələri. 1960-cı illərdə Xomski qram-

matika nəzəriyyələrinin qurulmasına və qiymətləndirilməsinə münasib iki fikir irəli sürüb. Birinci fikir səriştə (qabiliyyət) ilə istifadə arasındakı fərq idi. İkinci fikir qrammatik nəzəriyyələrin qiymətləndirilməsi ilə birbaşa bağlı idi. Xomski təsviri adekvatlığa nail olmuş qrammatika ilə izahedici adekvatlığa nail olmuş qrammatika arasında fərq qoyurdu.

2.5. Qrammatiklik. Xomskiyə görə «qrammatik» və «qeyri-qrammatik» anlayışları mənalı və faydalı yolla əldə edilə bilər. Bunun əksinə, ekstremist biheviörist dilçi dilin öyrənilməsinin ancaq həqiqi danışığın səs yazısı və transkripsiyası ilə mümkünliyünü qəbul edir. Xomskinin fikrinə görə, hər hansı bir fərdin intuisiyası ana dilində olan cümlənin qrammatikliyi müəyyən etməyə kifayət edir.

2.6. Hal qrammatikası. Transformasiya-tərədici qrammatika bir sıra yarım nəzəriyyələrin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bunlardan biri C.J.Filmorun hal qrammatikasıdır. Filmora görə, səthi struktur mübtədə müxtəlif isimlərlə əvəzləndikdə bir çox dəyişən fellərlə eyni məna ifadə edilə bilər.¹ Onun fikrinə görə, dərin strukturda isimlər fellərlə hal əlaqəsindədir. Bu baxımdan dissertasiyada agens, təcürbəçi, alət, obyektiv, mənbə, məqsəd, yerləşmə, temporallıq əsasında fellərlə isimlər arasındakı əlaqə göstərilir.

Filmorun nəzəriyyəsi bütün dillərə tətbiq edilə bilər. Filmorun nöqteyi-nəzərinə görə hər bir dərin struktur özündə proqnozlardan və hal sayından asılıdır.

2.7. Söyləm-struktur qrammatikaları. Dissertasiyada söyləm-struktur qaydalarının dörd əsas qaydası fərqləndirilir:

- a) S→NP VP
- b) NP→Pro
(Art) (Adj)N
- c) VP→V (NP) (PP)
- d) PP→P NP

2.7.1. Söyləm-markerlər. Cümləni təqdim etməyin bir yolu söyləm-marker vasitəsi ilə təqdimatdır. Dissertasiyada «The teacher encouraged the boys» (Müəllim oğlanları həvəsləndirdi – *Moallem peserhara təşviq kərd*) cümləsi əsasında söyləm-markerlər aydınlandırılır.

2.7.2. Struktur qrammatika. Söyləm-struktur qrammatikanın

¹ Bax: Filmore C.J. The Case for Case, Universals in Linguistic Theory, E.Bach and R.Harms (eds). New York, 1968, p. 78.

fərqləndirilən dörd qaydası geniş çeşidli linqvistik hadisələri izah edir. Lakin söyləm-struktur qrammatikası dildə qeyri-qrammatik cümlələrin tərədilməsinin qarşısını almağa qadir deyil. Bunun üçün söyləm-struktur qrammatikasında olmayan bir sıra digər vasitələr lazımdır.

2.8. Dərin və səthi strukturlar. Dərin struktur dilçi tərəfindən postulat kimi qəbul olunmuş hər hansı bir cümlənin mücərrəd formada təqdim olunmasıdır. Dərin struktur anlayışı transformasiya qrammatikanın ilkin anlayışlarından biridir. Xomskiyə görə cümlələrin strukturları haqqında mühüm ümumiləşdirmələri səthi strukturlar əsasında irəli sürmək mümkün deyil, amma belə ümumiləşdirmələr nəzəri baxımdan asanlıqla ifadə oluna bilər. Dərin struktur anlayışı Xomski və ardıcıllarının yaradıcılığında daima dəyişmiş, sonralar D – struktur adlandırılan dərin struktur özündə çox müxtəlif fikirləri birləşdirmişdir. «Səthi struktur» hər hansı cümləyə daha açıq formada aid edilə bilən sintaktik strukturdur.

Dərin struktur səthi strukturda struktur qeyri-müəyyənliyə malik ola bilər.

2.9. Rekursiya (təkrar). Qrammatika qaydalarının rekursiyanın həlledici xüsusiyyətlərinə ehtiyacı vardır. Rekursiya (bir neçə dəfə təkrarlanan) qaydaların strukturu tərətməkdə bir neçə dəfə tətbiq edilmə imkanı vardır.

2.10. Rekursiyaya (təkrara) qayıdış. Sadə söyləm struktur qaydalarının rekursiv ünsürləri olmaya bilər. Hər dəfə bir cümlə strukturu (S) yaratdığımız zaman cümlə strukturlarını başqa cümlə strukturlarına daxil etmək lazım gəlir.

2.11. Baza transformasiyalar. Cümlənin əsasında duran dərin struktur və sözlərin xətti qaydada cümlə kimi tələffüz olunduğunu göstərən səthi struktur «transformasiya» adlandırılan struktur əməliyyat ilə əlaqələnir. Zəruri və vacib elementar transformasiyanın nə olması çətin empirik bir məsələdir. Transformasiya aşağıdakı bir və ya bir neçə əməliyyatdan ibarət ola bilər:

- 1. Silinmə; 2. Köçürmə; 3. Hərəkət; 4. Daxiletmə.

Dissertasiyada transformasiyanın bu dörd formasının hər biri konkret nümunələr əsasında izah edilir.

2.12. Sistem dilçiliyi. Bu dilçilik Holidey tərəfindən inkişaf etdirilmiş bir linqvistik yanaşmadır. Bu funksional nəzəriyyə dilin qaydalar dəsti olması fikrini qəbul etmir. Bu dilçilik fikrinə görə dilin sosial məzmunu üç faktora görə təhlil oluna bilər:

matika nəzəriyyələrinin qurulmasına və qiymətləndirilməsinə münasib iki fikir irəli sürüb. Birinci fikir səriştə (qabiliyyət) ilə istifadə arasındakı fərq idi. İkinci fikir qrammatik nəzəriyyələrin qiymətləndirilməsi ilə birbaşa bağlı idi. Xomski təsviri adekvatlığa nail olmuş qrammatika ilə izahedici adekvatlığa nail olmuş qrammatika arasında fərq qoyurdu.

2.5. Qrammatiklik. Xomskiyə görə «qrammatik» və «qeyri-qrammatik» anlayışları mənalı və faydalı yolla əldə edilə bilər. Bunun əksinə, ekstremist biheviyrist dilçi dilin öyrənilməsinin ancaq həqiqi danışıqın səs yazısı və transkripsiyası ilə mümkünlüyünü qəbul edir. Xomskinin fikrinə görə, hər hansı bir fərdin intuisiyası ana dilində olan cümlənin qrammatikliyini müəyyən etməyə kifayət edir.

2.6. Hal qrammatikası. Transformasiya-tərəddici qrammatika bir sıra yarım nəzəriyyələrin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bunlardan biri C.J.Filmorun hal qrammatikasıdır. Filmora görə, səthi strukturda mübtədə müxtəlif isimlərlə əvəzləndikdə bir çox dəyişən fellərlə eyni məna ifadə edilə bilər.¹ Onun fikrinə görə, dərin strukturda isimlər fellərlə hal əlaqəsindədir. Bu baxımdan dissertasiyada agens, təcrübəçi, alət, obyektiv, mənbə, məqsəd, yerləşmə, temporalıq əsasında fellərlə isimlər arasındakı əlaqə göstərilir.

Filmorun nəzəriyyəsi bütün dillərə tətbiq edilə bilər. Filmorun nöqteyi-nəzərinə görə hər bir dərin struktur özündə proqnozlardan və hal sayından asılıdır.

2.7. Söyləm-struktur qrammatikaları. Dissertasiyada söyləm-struktur qaydalarının dörd əsas qaydası fərqləndirilir:

- a) S→NP VP
- b) NP→Pro
(Art) (Adj)N
- c) VP→V (NP) (PP)
- d) PP→P NP

2.7.1. Söyləm-markerlər. Cümləni təqdim etməyin bir yolu söyləm-marker vasitəsi ilə təqdimatdır. Dissertasiyada «The teacher encouraged the boys» (Müəllim oğlanları həvəsləndirdi – *Moəllim peserhara təşviq kard*) cümləsi əsasında söyləm-markerlər aydınlandırılır.

2.7.2. Struktur qrammatika. Söyləm-struktur qrammatikanın

¹ Bax: Filmore C.J. The Case for Case, Universals in Linguistic Theory, E.Bach and R.Harms (eds). New York, 1968, p. 78.

fərqləndirilən dörd qaydası geniş çeşidli linqvistik hadisələri izah edir. Lakin söyləm-struktur qrammatikası dildə qeyri-qrammatik cümlələrin törədilməsinin qarşısını almağa qadir deyil. Bunun üçün söyləm-struktur qrammatikasında olmayan bir sıra digər vasitələr lazımdır.

2.8. Dərin və səthi strukturlar. Dərin struktur dilçi tərəfindən postulat kimi qəbul olunmuş hər hansı bir cümlənin mücərrəd formada təqdim olunmasıdır. Dərin struktur anlayışı transformasiya qrammatikanın ilkin anlayışlarından biridir. Xomskiyə görə cümlələrin strukturları haqqında mühüm ümumiləşdirmələri səthi strukturlar əsasında irəli sürmək mümkün deyil, amma belə ümumiləşdirmələr nəzəri baxımdan asanlıqla ifadə oluna bilər. Dərin struktur anlayışı Xomski və ardıcıllarının yaradıcılığında daima dəyişmiş, sonralar D – struktur adlandırılan dərin struktur özündə çox müxtəlif fikirləri birləşdirmişdir. «Səthi struktur» hər hansı cümləyə daha açıq formada aid edilə bilən sintaktik strukturdur.

Dərin struktur səthi strukturda struktur qeyri-müəyyənliyə malik ola bilər.

2.9. Rekursiya (təkrar). Qrammatika qaydalarının rekursiyanın həlledici xüsusiyyətlərinə ehtiyacı vardır. Rekursiya (bir neçə dəfə təkrarlanan) qaydaların strukturu törətməkdə bir neçə dəfə tətbiq edilmə imkanı vardır.

2.10. Rekursiyaya (təkrara) qayıdış. Sadə söyləm struktur qaydalarının rekursiv ünsürləri olmaya bilər. Hər dəfə bir cümlə strukturu (S) yaratdığımız zaman cümlə strukturlarını başqa cümlə strukturlarına daxil etmək lazım gəlir.

2.11. Baza transformasiyalar. Cümlənin əsasında duran dərin struktur və sözlərin xətti qaydada cümlə kimi tələffüz olunduğunu göstərən səthi struktur «transformasiya» adlandırılan struktur əməliyyat ilə əlaqələnir. Zəruri və vacib elementar transformasiyanın nə olması çətin empirik bir məsələdir. Transformasiya aşağıdakı bir və ya bir neçə əməliyyatdan ibarət ola bilər:

- 1. Silinmə; 2. Köçürmə; 3. Hərəkət; 4. Daxiletmə.

Dissertasiyada transformasiyanın bu dörd formasının hər biri konkret nümunələr əsasında izah edilir.

2.12. Sistem dilçiliyi. Bu dilçilik Holidey tərəfindən inkişaf etdirilmiş bir linqvistik yanaşmadır. Bu funksional nəzəriyyə dilin qaydalar dəsti olması fikrini qəbul etmir. Bu dilçilik fikrinə görə dilin sosial məzmunu üç faktora görə təhlil oluna bilər:

1) Diskurs sahəsi (haqqında danışılan daxil olmaqla baş verən şeylərə əsaslanır);

2) Diskursun axını məna mübadiləsində iştirak edən iştirakçılar, onların kimliyi və onların bir-biri ilə necə əlaqəsi olduğuna əsaslanır;

3) Diskursun təzi dilin bu məxsusi vəziyyətdə hansı rol oynadığına, hansı yolla fikrin nəqlində təhlilinə və məlumatın mənbəyinin istifadə edilməsinə (yazılı və ya şifahi və ya hər ikisinin birləşməsi) əsaslanır.

Holidey dilin inkişafının ilkin mərhələlərində uşağın yiyələncəyi dilin yeddi bəsit funksiyasının olduğunu qeyd edir: 1) vasitəli; 2) müntəzəmlik; 3) qarşılıqlı əlaqə; 4) fərdi; 5) evristik; 6) təxəyyüüllü; 7) informativ.¹

2.13. Semantikanın problemləri. Tərədici qrammatikanın ilk dövrlərində sintaktik struktura dair qaydaların linqvistik nəzəriyyədə mühüm ümumiləşdirmələri əhatə etdiyi göstərilir. Lakin bu dövrdə, əsasən, dilin zahiri sintaktik vasitələrinə əhəmiyyət verilirdi. Katz və Fodorun «The Structure of a Semantic Theory» əsəri dərc edildikdən sonra vəziyyət dəyişdi: Katz və Fodor qrammatikanın dilin cümlələrinin ifadə formalarını onların mənalari ilə əlaqələndirən qaydalar sistemi kimi düşünülməli olduğunu sübut etmişlər. Onlar səslərin ümumi semantik anlayışda ifadə olunduğu kimi mənalari da ümumi semantik anlayışda ifadə olunmalı olduğunu təklif edirlər. Semantikanı tərədici qrammatikanın müəyyən hissəsi etməklə, mənanın daha dəqiq tədqiqat obyektlərinin mümkünlüyünə ümid bəsləyənlər Katz və Fodor olmuşdur. Onların ümidi müəyyən dərəcədə gerçəkləşmişdir. Belə ki, tərədici qrammatika məna barədə daha yüksək səviyyəli fikrin formalaşmasına imkan yaratmışdır.

2.14. Semantik anlayışlar və semantik komponent. Katz və Fodor semantik anlayışı «semantik göstəricilərin» struktur məcmusu kimi xarakterizə etmişlər. Dissertasiyada biz semantik anlayışın müxtəlif aspektlərinin müstəqilliyini aydınlaşdırmaq üçün iki iyerarxik struktur daxil olmaqla, semantik interpretasiyanı dörd hissəyə ayırmışıq. Birinci iyerarxik struktur olan funksional struktur agents, hərəkət və istiqamət kimi anlayışlar daxil olmaqla fəllə ifadə olunan cümlələrdəki əlaqələri göstərir. İkinci iyerarxik struktur olan modal struktur cümlənin real dünyadakı vəziyyətlərə uyğun gəldiyi şərtləri təfəsilatlı şəkildə müəyyən edir.

2.15. Katz və Postal fərziyyəsi. Katz və Fodor semantik interpretasiyanın **planlaşdırma** qaydaları toplusundan yarandığını irəli sürmüşlər. Cümlənin sintaktik strukturu birinci ifadənin, sonra isə transformasiya qaydalarının ardıcılığının istifadəsindən törənmişdir. Proqnozlaşdırma qaydaları iki sinfə bölünür: 1-ci proqnozlaşdırma qaydaları və ya p1, 2-ci proqnozlaşdırma qaydaları və ya p2. Katz və Postal göstərdi ki, heç bir p2 qaydası əhəmiyyət daşımır, yəni transformasiya vasitəsi ilə heç bir məna dəyişikliyi yaratmır¹. Katz və Postal tərəfindən gətirilmiş əsaslar aşağıdakı nəticələrə gətirib çıxarır: Katz və Postal fərziyyəsi, zəif forması (KP1), Katz və Postal fərziyyəsi, güclü forması (KP2). Semantik komponent bütövlükdə Katz və Fodor tərəfindən verilən sadə kombinasiyalı qaydalardan təşkil edilərsə, KP2 özü KP1 nəticəsində yaranır.

Ancaq bəzi proyeksiya qaydaları əslində məna əlavə edir. KP2-yə əsasən iddia edilir ki, bütün məna fərqləri dərin strukturda öz əksini tapır. Dərin strukturlar həddindən artıq «müçərrəd» xarakter aldığı üçün tədricən sintaktik əhəmiyyətini itirir. Müçərrəd dərin strukturlar insanın «semantik ifadə» anlayışı intuisiyasına daha yaxın olur.

2.16. Semantik interpretasiya elementləri. Semantik strukturlar ən sıx əlaqəyə malik semantik ifadə aspekti semantik mətnin funksional strukturudur. Semantik ifadənin digər xüsusiyyətləri şəxəllərlə və fraksional formalarla əxs edilmir. Semantik anlayışın funksional quruluşla əlaqəsi olmayan digər elementi əsaslanma və ehtimaldır. İnkər və kvantifikator semantik interpretasiyanın digər müstəqil aspektidir. Cümlənin vurğu qüvvəsi də semantik interpretasiyanın əsas faktorudur.

2.17. Semantik anlayışlar üzrə formalaşan şərtlər. Qrammatika ilə lazımi formada müəyyən olunmayan tək bir şey – vurğulanan mənanı formalaşdırın müxtəlif elementlərin toplusudur. Bunu müəyyən edən burada semantik anlayışlar üzrə formalaşan şərtlərdir. Bu şərtlərin bəziləri qrammatikanın hissələridir, lakin digərləri isə real dünya praqmatikasının və ya elminin kölgəsində qalır.

Dissertasiya işinin III fəslə «Fars dilinə tətbiq edilmiş semantik nəzəriyyələrin araşdırılması» adlanır.

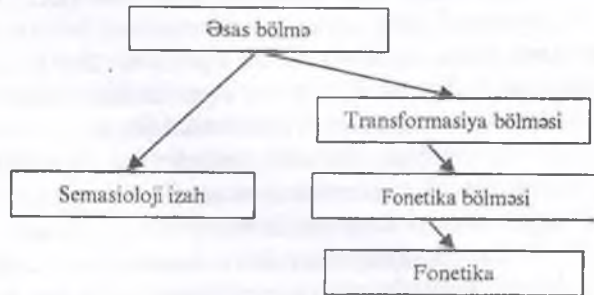
3.1. Meyar nəzəriyyəsində cümlənin semasioloji izahı. Katz, Postal və Fodor öz nəzəriyyəsində iki əsas nöqtəni vurğulayıblar: a)

¹ Katz J.J., Postal P.M. An Integrated Theory of Linguistic Description. Cambridge, 1973.

¹ Bax: Halliday M.A.K. Language as Social Semiotics, London, 1978.

bir cümlənin strukturu onun sintaktik strukturu qaydalarının əməliyyatı nəticəsində qərarlaşır; b) hər bir cümləni xüsusi mənada işlətmək ixtiyarı deyil, əksinə cümlənin sintaktik quruluşu söz ünsürlərinə bağlıdır. Semasioloji tərkib qaydaları onun sintaksis bölməsini törədən mürəkkəb quruluşların hər birinə bir semasioloji izah edir. Sonra semasioloji tərkib qaydaları quruluşu mənalarını bir-biri ilə əlaqələndirir ki, bu yolla cümlənin semasioloji təbir və ya izahı müəyyənləşir.

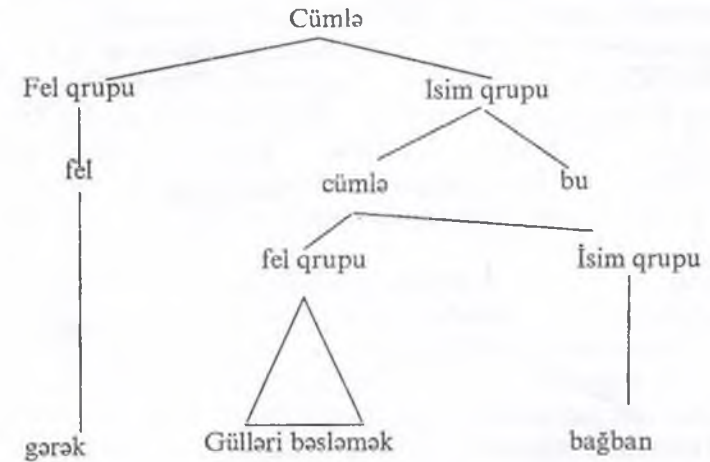
Katz və Postalın fikrinə görə təkcə sintaktik quruluşların dərinliyi izah olunmalıdır. Transformasiyalar daşdıqları mənaları dəyişmir. Cümlə quruluşunun mürəkkəbliyi onun semasioloji izahı üçün lazım olan bütün informasiyaya malikdir. Mümkündür ki, sonradan transformasiya yolu ilə strukturlardan bəziləri ixtisara düşsün, bəzilərində isə qrammatik əlaqələr pozulsun. Semasioloji bölmədən hasil olan cümlə formasına izahedici cümlə forması deyirlər. İzahedici cümlə formasını çox şaxəli ağac cədvəli formasında göstərmək olar. Katz və Postal nəzəriyyəsinə görə aşağıdakı cədvəl qrammatika bölmələrinin necə əlaqələndiyini göstərir:

3.2. Törəmə semasioloji nəzəriyyə. Törəmə semasioloji nəzəriyyə keçən əsrin 60-cı illərinin axırlarında yarandı. Bu nəzəriyyə transformasion qrammatika meyar nəzəriyyəsi ilə fərqlidir. Bu nəzəriyyə Ras, Likaf, Mekali və Filmor kimi tədqiqatçılar tərəfindən inkişaf etdirildi. Müəyyən fərqlər olsa da, nəzəriyyənin ümumi əsasları mövcuddur. Törəmə semasioloji nəzəriyyə müəyyən cəhətdən meyar nəzəriyyəsinə uyğundur, lakin semasioloji nəzəriyyədə semasioloji təhlillərin inkişafı və onlar arasında qrammatik əlaqələrin axtarışı yolu ilə semasioloji səviyyədən müstəqil və törənən sintaktik səviyyə nəzərdə tutulmur. Mürəkkəb quruluş cümlənin semasioloji izahını

göstərir. Ras fel formalarının sintaktik təhlili bəzində ilkin təklifi təqdim etdi. Onun fikrinə görə, fel formalarında əsas fel mürəkkəb quruluşdadır ki, onunla birgə vasitəli tamamlıq cümləsi işlənir. Bu əsasda fars dilindəki aşağıdakı cümlənin mürəkkəb quruluşunu göstərək.

1) باغبان باید گلها را بپاراید. (Bağban gülləri bəsləməlidir – *Bağban bayəd qolhara biyarayəd*).

Meyar nəzəriyyəsində yuxarıdakı mürəkkəb struktur digər bir cümlə üçün nəzərdə tutulur və onunla eyni mənanı daşıyır:

2) لازم است که باغبان گلها را بپاراید.

(Bağbanın gülləri bəsləməsi lazımdır – *Lazem əst ke bağban qolhara biyarayəd*).

Rasın analizinə görə yuxarıdakı sinonim cümlələrin mürəkkəb quruluş forması bərabərdir. Semasioloji hissə «gərək» və «lazımdır» mənalarının eyni formada müəyyən etməlidir. Likaf göstərir ki, sadə cümlədə sifət və zərf kimi qeyd edilən fərqli sintaktik quruluşlar mürəkkəb cümlədə felin yerində işlənir. Bu cümlələrə diqqət yetirək.

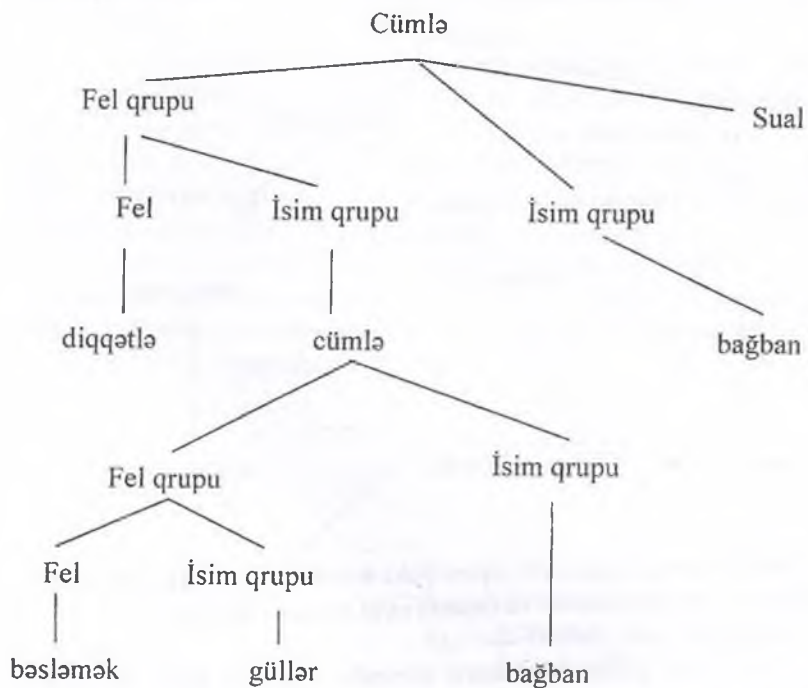
3) آیا باغبان بهتر گلها را می آراست؟ (Görəsən, bağban gülləri daha yaxşı bəsləyirdimi? – *Aya bağban behtər qolha ra miyarast?*)

4) آیا باغبان در آراستن گلها با دقت بود؟ (Görəsən, bağban gülləri bəsləyərkən diqqətli idi? – *Aya bağban dər arastəne qolha ba deqət bud?*)

Aşağıdakı cümlədə «inkar» təkcə zərfə aid olur. Onun sinonim olan 6-cı cümlədə isə «inkar»ın həmin «zərf» əlamətli sifətlə əlaqəsi daha aydındır.

5) باغبان گلها را با دقت نمی آراست. (Bağban gülləri diqqətlə bəsləməirdi – *Bağban qolha rā ba deqət nəmiarast*).

6) باغبان در آراستن گلها با دقت نبود. (Bağban gülləri bəsləməkdə diqqətli deyildi - *Bağban dər arastəne qolha ba deqət nabud*).

Transformasion göstəriş meyar nəzəriyyəsinə əsasən mürəkkəb cümlələrdə “sual”ın zərflə, habelə inkarın zərflə xüsusi əlaqəsi göstərilmişdir. Mürəkkəb quruluşlu cümlələrdə semasioloji əlaqə semasioloji izah qaydaları ilə müəyyən olur. Əksinə, yuxarıdakı iki cümlə nümunəsinə iki cümləli mürəkkəb quruluş aid edilərsə, onda zərf əsas cümlənin feli kimi işlənir, sual ona aid edilir.

Likaf təklif edirdi ki, sifət və fel də vahid söz üzvləri adı altında, yəni fel kimi nəzərdə tutulur və ardıcılıqla (+sifət) və (-sifət) əmsalları ilə bir-birindən ayrılır. Bu baxımdan dissertasiyada

aşağıdakı cümlələr təhlil edilir:

7) علی پشتیبان مریم است. (Əli Məryəmin himayədarıdır – *Əli poştibane Məryəm əst*).

8) علی از مریم پشتیبانی می کند. (Əli Məryəmi himayə edir – *Əli az Məryəm poştibani mikonəd*).

Törənən semasioloji analizlər əsasında ismi xəbərlər fel və sifət xüsusiyyətlərinə malikdir və onlarla bir cərgədə yerləşir.

3.3. Qeyri-adlıq hal qrammatik nəzəriyyəsi. Filmorun təqdim etdiyi qeyri-adlıq hal qrammatik nəzəriyyəsində cümlənin mürəkkəb strukturu daha çox semasioloji ünsürlərə malikdir. Buna görə də semasioloji izah qaydası çox az formada istifadə edilir. Habelə, qeyri-adlıq hal qrammatik nəzəriyyəsinə əsaslanan mürəkkəb strukturla törədici semasiologiya nəzəriyyədəki mürəkkəb strukturun məna səviyyəsi bərabərdir. Onda semasioloji izah qaydası istifadə edilmir.

Filmor göstərir ki, cümlənin mürəkkəb quruluşu iki əsas ünsürdən təşkil olunur. Xarici quruluş transformasion qrammatikanın meyar nəzəriyyəsindəki müəyyən fel strukturu ilə bərabərdir. Forma, zahiri görünüş, əmr, sual və başqa ünsürlərə şamil edilir. Mövzu bir fel və ya fellə əlaqəsi olan halın bir neçə formasından meydana gəlir. Hər bir hal forması bir hal formasından və bir isim qrupundan təşkil olunur.

3.4. Transformasion qrammatikanın islahı nəzəriyyəsi. Xomski özünün «İsim yaratma prosesinə əlavələr» və «Dərin struktur, səthi struktur və semasioloji izah» adlı iki məqaləsində meyar nəzəriyyəsindən müəyyən bir həddə uzaqlaşdı, ona bir sıra dəyişikliklər etdi. O, təzə nəzəriyyəsini «Transformasion qrammatikanın islah nəzəriyyəsi» adlandırdı. Xomski məqaləsində sübut edir ki, bəzi transformasiyalar mənalara təsir edir. Bununla o etiraf edirdi ki, bu tip transformasiyaların sayı məhduddur. Məsələn, aşağıda verilən cümlələrin semasioloji izahı oxşar deyil.

9) همه زنان قالیباف یک قالیچه بافته اند. (Bütün xalça toxuyan qadınlar bir xalça toxudular – *Həməyə zənane qalibaf yek qaliçe bafteənd*).

10) یک قالیچه بتوسط همه زنان قالیباف بافته شده است. (Bir xalça bütün xalça toxuyan qadınlar tərəfindən toxundu – *Yek qaliçe betəvəsote həmiyə zənane qalibaf bafte şode əst*).

9-cu cümlə iki formada verilə bilər:

a) Bütün xalça toxuyan qadınların hər biri xalça toxudu.

b) Bütün xalça toxuyan qadınlar birlikdə xalça toxudular.

Yuxarıda deyilənlərə əsasən, deyə bilərik ki, Xomskinin nəzəriyyəsinə görə, sintaktik struktur, eləcə də, əməliyyat aparılan bəzi transformasiyalar cümlənin mənasını müəyyən edir.

Dissertasiyanın bu fəslində fars dilinin çoxlu sayda cümlələrinin TQ baxımından təhlili verilir və cümlələr modelləşdirilir.

Dissertasiya işindən aşağıdakı nəticələr əldə edilir.

Semantikanı anlamaq üçün hər bir şəxs əvvəlcə iki anlayış – **leksikon** və **semantika** arasında fərqi ayırd etməlidir. **The American Heritage Dictionary** leksikonu «lüğət» və «dil morfemləri» kimi ifadə edir. **Leksik** məfumu «dil lüğət, söz və morfemlərinə aiddir». Semantika həmin lüğətdə «dil strukturunda məna haqqında təlim və ya elm...» kimi qiymətləndirilir. **Semantika** sözün və ya cümlənin mənasının təsvirindən bəhs edir. Dilin lüğət tərkibi sözlərin hissələrinə və həmin dili təşkil edən sözlərə aiddir. Semantika təlimi lüğət tərkibinin mənası ilə əlaqədardır. Daxili baxımdan məna sözün tərkibindən, yəni onun sərbəst və nisbi məfhumlarından törəyir. Zahir baxımdan məna söz istifadə olunan kontekstə əsaslanır.

Transformasiya-törədici qrammatikanın ilk nümayəndəsi Amerikan dilçisi Noam Xomski olmuşdur. «Sintaktik strukturlar» və daha sonra «Sintaksis nəzəriyyəsinin aspektləri» kitablarında Xomski strukturalistlərin toxunduğu bir sıra məsələlərə münasibətini bildirir. Strukturalizm ilkin mərhələ kimi induktiv metodla verilmiş toplu məlumatları təhlil edir. Xomski qrammatikanın nəzəri formalaşmasında deduktiv yanaşmanı qəbul edir. Onun törədici qrammatikası məhdud formadan cümlələrin sonsuz sayını yaratmağı izah edir.

Strukturalizm formanı nəzərə alır, TTQ cümlələrin yaranmasında forma və məna arasında əlaqəni həlledici hesab edir.

Katz və Fodor səslərin ümumi semantik anlayışda ifadə olunduğu kimi, mənalarda da ümumi semantik anlayışda ifadə olduğu fikrini irəli yürütdülər. İfadələr dildə asılı olmadığına görə ümumilik vacibdir. Semantik anlayış insan təfəkkürünün koqnitiv sistemində güclü şəkildə sirayət edir.

Katz və Fodor nəzəriyyəsinə qrammatika sahəsində ilkin semasioloji nəzəriyyə hesab etmək olar. Katz və Fodor 1963-cü ildə öz nəzəriyyəsinə «Semasioloji nəzəriyyənin strukturu» adlı məqalə ilə təqdim etdilər. Bu nəzəriyyə sonra Katz və Postal nəzəriyyəsi ilə genişləndirilərək «Dil təsviri haqqında vahid nəzəriyyə» adı altında kitab formasına

salındı. Katz, Postal və Fodor öz nəzəriyyəsində iki əsas nöqtəni vurğulayırlar. Birincisi, hər bir cümlənin strukturu onun sintaktik strukturu kimi qaydaların əməliyyatı nəticəsində qərarlaşır. Yəni hər bir semasioloji tərkib digər semasioloji tərkiblə birləşərək daha geniş məna əmələ gətirir. İkincisi isə, hər bir cümləni xüsusi mənada işlətmək ixtiyarı deyil, əksinə cümlənin sintaktik strukturu söz ünsürlərinə bağlıdır. Xomski kimi, Katz, Fodor və Postal da qrammatika üçün müstəqil sintaksis bölməsi nəzərdə tutmuşlar ki, onun qaydaları ilə hər bir cümlənin öz qovşaqları və sintaktik strukturu müəyyən olur. Həmin əsasla görə, onlar semasioloji bölmə üçün də iki məxsusi əməliyyat nəzərdə tutmuşlar. Hər söz ünsürünün semasioloji xüsusiyyətləri və söz ünsürlərinin semasioloji xüsusiyyətlərindən istifadə etməklə cümlələr və qrupların mənasını müəyyənləşdirmək.

Törədici qrammatika dilin istənilən cümləsinə fonoloji və semantik məzmun verir və spesifik qrammatik mexanizmlər vasitəsi ilə iki müvafiq hissə arasında əlaqələri göstərir.

Katz-Postal nəzəriyyəsinə görə (standart nəzəriyyə), sintaktik komponentdə bazanın yaratdığı sintaktik dərin strukturlar cümlələrin semantik şərh üçün lazım olan bütün məlumatları əhatə edir.

Törədici semantikada, digər tərəfdən, sintaktik dərin strukturla semantik təqdimat arasında heç bir fərq qoyulmur.

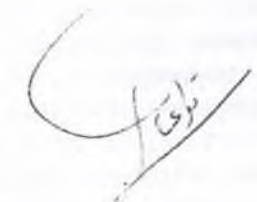
Filmorun hal qrammatikası bu dissertasiyada nəzərdən keçirilmiş başqa bir semantik nəzəriyyədir. Filmor təklif edir ki, cümlənin dərin strukturu modal tərkibdən və cümlədən ibarətdir. Cümlə bir və ya bir neçə hal kateqoriyaları ilə əhatələnən feldən təşkil olunub.

Genişlənmiş standart nəzəriyyə bu dissertasiyada nəzərdən keçirilən son semantik nəzəriyyədir. Xomski yazır ki, bəzi transformasiyalar cümlələrin mənasına təsir göstərir. Bunun əsasında belə bir fikrə gəlmək olur ki, bunlar semantik komponentə daxil olan məlumat kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Dissertasiya mövzusu ilə bağlı onun məzmununu tam əhatə edən aşağıdakı məqalə və tezislər çap olunmuşdur:

1. A Short Introduction to Transformational Generative Grammar (ISI, Impact Factor: 0.474). Archives DES Sciences, Switzerland, 2012, №8, pp.673-694.
2. Generative Semantics (Listed ISI). Journal of Basic and Applied Scientific Research, Egypt, 2012, №2, pp.878-884.
3. A Short Introduction to Head - Driven phrase Structure Grammar

- (HPSG). Bilimsel Eksen, Türkiyə, 2012, №6, pp.62-70.
4. Generative Semantics. English Language Teaching, Canada, 2011, №3, pp.223-231.
  5. A Short Introduction to Semantics. Journal of Language Teaching, Finland, 2011, №6, pp.1411-1419.
  6. What is Transformational - Generative Grammar (TGG)? POETCRIT, India, 2009, №1, pp. 145-150.
  7. Generative Grammar (GG). Management and Labour Sciences, India, 2009, №2, pp.291-304.
  8. A Short Introduction to Semantics. Наука и современность, часть 3, Новосибирск, 2011, с. 53-57.
  9. What is Grammar? Актуальные вопросы современной науки. Москва, 2011, с.402-406.
  10. What is Interpretive Semantics? Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, Москва, 2009, №5, с. 190-195.
  11. Generative Semantics. Молодой учёный, Чита, 2010, №7(18), с. 163-167.
  12. Generative Phonology. Журнал научных публикации аспирантов и докторантов, №2, Курск, 2010, с. 120-122.
  13. Universal Grammar. Журнал научных публикации аспирантов и докторантов, Курск, 2009, №10, с. 85-88.
  14. Case Grammar. Kültür Evreni, Türkiyə, 2009, №29, s.283-287.
  15. Pragmatics. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Bakı, «BSU», 2010, №59, s.75-84.
  16. Theories of Semantics. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Bakı, «BSU», 2008, №5, s.114-120.
  17. Əlaqəli qrammatika (ƏQ). Filologiya məsələləri, Bakı, 2011, №3, s.111-113.
  18. Supra - Sentential Grammar. Filologiya məsələləri, Bakı, 2011, №7, s.155-160.
  19. Lexical - Functional Grammar. Filologiya məsələləri, Bakı, 2011, №5, s.146-149.
  20. Grammar. Filologiya məsələləri, Bakı, 2011, №9, s.145-150.
  21. Semantics, Pragmatics and Discourse. Filologiya məsələləri. Bakı.2009, №8, s.433-440.
  22. Minimalist program. Filologiya məsələləri, Bakı, 2009, №3, s.162-171
  23. Syntactic Structures. Filologiya məsələləri, Bakı, 2009, №1, s.267-280.
  24. What is phrase Structure Grammar (PSG)? Filologiya məsələləri,

- Bakı, 2008, №9, s.33-38.
25. Standart nəzəriyyə. «Dil və ədəbiyyat», Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı, 2009, №39, s.70-71.
  26. What is Semantics? Bakı Universitetinin Xəbərləri, Bakı, 2008, №2, s.58-64.
  27. What is Transformational - Generative Grammar (TGG)? «Dil və ədəbiyyat», Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı, 2008, №3, s.54-56.
  28. Government - binding Theory (GB). «Dil və ədəbiyyat», Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı, 2008, №5, s.61-62.
  29. Some Semantic Considerations in Generative Grammar. «Dil və ədəbiyyat», Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı, 2008, №4, s.64-66.
  30. Semantics. «Dil və ədəbiyyat», Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı, 2007, №6, s.64-69.
-

РЕЗЮМЕ

Трансформативная продуктивная грамматика впервые была исследована американским лингвистом Ноамом Хромски в его книгах «Синтаксические конструкции» (1975 год) и в последующем в труде «Теоретические аспекты синтаксиса» (1965 год). В этих книгах Хромский попытался разрешить некоторые проблемы, исследованные структуралистами. В силу того, что структурализм анализирует кодексы, определяющиеся индуктивным методом, считается своего рода основой. С другой стороны, Хромский, составляя теоретическое обоснование грамматики, прибегает и к области дедукции. В процессе исследования грамматики он попытался определить способность построения определенного количества предложений в определенный срок каждым индивидом, говорящим на родном языке. Однако эти предложения наряду с правильным грамматическим построением должны также иметь и смысл. В то время как структурализм дает лишь объяснение грамматической формы, трансформативно-продуктивная грамматика претендует на наличие решающей связи между грамматической формой и значением предложения. Приводя в качестве примера предложение, абсолютно грамматически правильное по форме, но холодное и далекое от выражения чувств, Хромский еще раз пытается доказать свою мысль. Структуралисты также допускали ошибки в исследовании неопределенности предложения, в силу того, что не принимали во внимание его значение.

Данная диссертация состоит из введения, 3-х глав, заключения и списка использованной литературы.

В введении автором излагаются актуальность темы, цели и поставленные вопросы, научная новизна, теоретическое и практическое значение исследования, методы и источники, использованные в ходе изучения, а также об области исследования.

В первой главе которая называется «Семантика» рассмотрена область семантики от древней истории по настоящее время.

SUMMARY

Transformational-Generative Grammar (TGG) had its first exponent in Noam Chomsky, an American linguist. In his book *Syntactic Structures* (1957), and later in *Aspects of the Theory of Syntax* (1965), Chomsky tried to answer several questions left unanswered by the structuralists. Structuralism is primarily corpus bound, that is, it analyses the data of a given corpus by inductive methods. Chomsky, on the other hand, takes a deductive approach, in building a theoretical account of grammar. His grammar attempts to explain how the competence of a native speaker of a language can enable that speaker to produce an infinite number of sentences from a finite set. Not only are the sentences generated grammatical, but they are also meaningful. While structuralism took into account the form (phoneme and morpheme are units of form rather than meaning), TGG considers the relation between form and meaning as crucial in the generation of sentences that are both grammatical and meaningful. Chomsky gives the example of the sentence 'Colorless green ideas sleep furiously' to show that a sentence can be grammatically correct and yet not make sense, therefore the grammar does not generate sentences like these. Structural grammar also fails to account for ambiguities in sentences, since these occur at the level of meaning.

The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion and the list of the used literature. In the introduction, the author gives some information about the actuality of the subject, aims and purposes of the research, scientific novelty, theoretical and practical significance of the research, methods and sources used in this work, the structure and the place where the research has been carried out.

The first chapter entitled "Semantics" traces the history of semantics up to the present time. The second chapter entitled "Generative Grammar" discusses it in detail. The third chapter which is the main part of this dissertation is about "Studies on Semantics in Generative Grammar" applied onto the Persian Language.

In the conclusion, the results obtained, have been elucidated. The list of the used literature is appended at the end.